

ТЕРМІН КОНЦЕПТ У ЛІНГВОКУЛЬТУРОЛОГІЧНОМУ ОСМИСЛЕННІ

© Іващенко В., 2003

У даній статті пропонуємо короткий огляд основних напрямків лінгвокультурологічних досліджень, пов'язаних із вивченням концепту як одиниці культури. Як такі вони виявляють себе у функціональних та статусних концепціях заміщення, посередництва, смислової організації структури знань (лексичного значення), ціннісних (культурних) домівант (ключових слів епохи), національно-культурних (етнічно-мовних) вербальних стереотипів; у методиках концептуального аналізу та макролінгвістичних дослідженнях.

In this paper it is proposed a brief survey of the basic linguistic culturology directions of the theoretical researches. It is connected with study of the concept as a unit of the culture. There are some linguistic culturology theories of the concept such as the theory of the substitution, of the mediation, of the semantic organization, of the culture dominants, of the national cultural (ethnic linguistic) stereotypes and others.

Психолінгвістичне визначення поняття 'концепт' (*концепт як ментальна одиниця / одиниця когніції людини*), об'єктивоване на межі взаємодії лінгвістики й психології, дещо відрізняється від його лінгвокультурологічного розуміння (*концепт як одиниця культури*), яке продукується на стику двох наук – когнітивної лінгвістики й культурології. Якщо у першому випадку виникає необхідність абстрагуватися від культурного простору, в якому формується концептуальна структура, то у другому – від загальних принципів її ментальної організації, акцентуючи увагу здебільшого на особливостях концептуалізації світу у тій чи іншій етнокulturі. У сучасних дослідженнях таке розмежування знайшло відображення в термінах *когнітивний концепт* (суміжне термінопоняття *логоеністема*), з одного боку, і *концепт культури*, або *лінгвокультурний (культурно-мовний), культурологічний (культурний, "духовний") концепт* (суміжне термінопоняття *лінгво/культурема*), з другого [7; 18, с.48; 29, с.40–76; 31, с.34–35; 8; 27; 5, с.107–131]. Попри все розмаїття термінологічного визначення цих понять, вони фактично позначають ту саму ментальну сутність, проте з огляду на різні аспекти її вивчення.

У свою чергу взаємодія цих двох напрямків теоретичного осмислення концепту¹ спричинила появу не лише нових термінопонять на позначення різних його типів – *лінгвістичний (мовний) / вербальний к. (linguistic concepts), к.-слово (concept-word) / слово-к., к.-ім'я (concept-name), к.-форма (concept-form), лексичні (фразеологічні) к., математичні к., к.-мінімум (-максимум), вихідний к. / к.-етимон / ("зародок")-*

¹ Будь-яке культурологічне дослідження водночас є і когнітивним, оскільки взаємодія мови і культури відбувається у свідомості [8].

концептум – к. культури / *концептус* / *концептус-поняття*, *фізичні* – *абстрактні к.*, *загальнолюдські* – *національні* – *мікро(макро)групові* – *індивідуальні к.*, *реальні* – *потенційні к.*, *національний інтелектуально-оцінний концепт (НІОК)*, засвідчених як на сторінках наукових праць, так і в лексикографічних джерелах [33, с.191–209; NEBM*, с.883; OED*, с.653; 13; 7; 19, с.462–470; 27; 11, с.33; 14, с.4; 15, с.281; 2; ШБТ, с.192–194, 207; 28; 6; 8; 22; 5, с.196–244], а й дещо модифіковане його тлумачення як “багатомірного культурно-значимого соціопсихічного утворення в колективній свідомості, опредметненого у тій або іншій мовній формі”, “одиниці колективного знання / свідомості, що відсилає до найвищих духовних цінностей, має мовне вираження і відзначена етнокультурною специфікою”, “згустку культури у свідомості людини” тощо [4; 7; 29, с.40].

Якщо на стику когнітивної лінгвістики та когнітивної психології формується загальна тенденція до визначення концепту як *одиниці пізнання (пізнавання) світу – когнітивної структури*, то в лінгвокультурологічних дослідженнях – тенденція до його інтерпретації як *одиниці знання* (індивідуального і/або колективного, *наївно-побутового* чи наукового), або *інформаційної одиниці* – *інформема*², що є концентрованим вираженням досвіду як окремо взятої особистості, так і соціуму загалом. Таке лінгвокультурологічне бачення концепту ґрунтується на визначенні культури як *системи знань*, або *соціально значимої інформації*. Акумуляуючись у структурах пам’яті людини (*внутрішня концептуальна система*), культурна інформація експлікуються у тих чи інших *кодах (знаках) культури*³ та регулює програми діяльності, поведінки і спілкування людей [10; 4], що знайшло відображення в термінопоняттях *концептуальна / інформаційна / (національно-) мовна / етнічна / національно-образна / наукова / наївна / вторинна картина світу*, або *спроєктований світ*. Останнє підтримується термінами *конвенціоналізація* (негласна колективна згода мовців виражати свої думки певним чином), *схематизація / ідеалізація*.

У даній статті пропонуємо короткий огляд *основних напрямків* лінгвокультурологічного тлумачення як самого поняття “концепт” у його термінологічному осмисленні, так і вивчення цього психічного утворення як одиниці культури.

Це питання вже знайшло своє часткове висвітлення в роботах С.Г.Воркачова та Н.В.Слухай [4; 19, с.462–470]. Якщо С.Г.Воркачов диференціює основні підходи до лінгвістичного розуміння концепту лише з огляду на його інтерпретацію як семантичного (смыслового) утворення, що фактично засвідчує один напрямок наукових пошуків, то Н.В.Слухай у своїх спостереженнях над сучасними лінгвістичними теоріями концепту як

² “Інформема, що пройшла через семіозис, – це іменована інформема або концепт” (цит. за Голубовская И.А.) [5, с.198].

³ Культура є складною організацією семіотичних систем, якими можуть бути будь-які фрагменти людського світу, що функціонують як знаки: людина та її діяльність і вчинки, коли вони стають зразками для інших людей, природна мова, різні види штучних мов (мова науки, мистецтва, системи сигналів та символів, що забезпечують комунікацію тощо). Функцію особливих знаків можуть виконувати також предмети “другої природи”, які створює людина, наприклад: засоби праці, техніка, предмети побуту (феномени матеріальної культури); витвори мистецтва, філософські, етичні, політичні вчення, наукові знання, релігійні ідеї тощо (феномени духовної культури) [ВЭФ, с.524–526]. У культурологічних дослідженнях розрізняють чотири типи культурних кодів, або чотири типи моделювання дійсності: 1) семантичний / “символічний”; 2) синтаксичний; 3) асемантичний і асинтаксичний; 4) семантико-синтаксичний [17, с.400–417].

мовно-культурного феномену акцентує увагу здебільшого на вимірах, ознаках та компонентах концепту, за якими дослідники його описують⁴.

Ми ж схильні диференціювати основні напрямки лінгвокультурологічного осмислення концепту з огляду на різне його онтологічне визначення в наукових працях, представлене кількома концепціями.

Насамперед це – *функціоналістські* концепції заміщення та посередництва. Перша з них як вияв “об’єктивних / об’єктивістських” теорій значення, засвідчена іменами С.Аскольдова-Алексєєва та Д.С.Лихачова, асоціює концепт із загальним поняттям, мисленнєвим утворенням, яке заміщає невизначену множину однорідних предметів. Концепти – це приховані в тексті “замісники”, або “потенції” значень, які полегшують спілкування і тісно пов’язані з людиною та її національним, культурним, професійним, віковим та ін. досвідом. Вони можуть бути замісниками також мисленнєвих функцій (напр.: *математичні концепти*). Будучи тематизаторами та класифікаторами свідомості людини, концепти у своїй цілісності формують *концептосферу*. Це своєрідні *передзначення*, або *алгебраїчне вираження значення слова*, яким носії мови оперують у усному та письмовому мовленні, оскільки повністю осягнути значення як таке людина або не встигає, або не може, а інколи взагалі інтерпретує його по-своєму [14, с.4; 15, с.281; 2].

Іншими словами, йдеться про чітко визначену абстракцію на зразок логічної формули. Як така вона знаходить своє втілення також у *когнітивістській теорії концептуальної (когнітивної) метафори*⁵ (Дж.Лакофф, М.Джонсон), де концепт розглядається як принцип організації людського сприймання дійсності. Основним її постулатом є визначення метафори не як власне мовної, а концептуальної структури, однієї із форм концептуалізації

⁴ Кожен із дослідників у своїй спробі схарактеризувати сучасне лінгвістичне осмислення концепту виділяє три основні підходи. Так, за спостереженнями С.Г.Ворачова, перший із них базується на широкому розумінні концептів як *лексем*, значення яких є змістом національної мовної свідомості і формують наївну картину світу. Сукупність таких одиниць утворює *концептосферу* мови, в якій концентрується культура нації. У такому ракурсі актуальним стає поняття *способу концептуалізації* світу та *концептуальної моделі* (Д.С.Лихачов, І.П.Михальчук). Другий підхід – вузьке розуміння – кваліфікує концепт як *семантичне утворення*, відзначене лінгвокультурною специфікою, що характеризує носіїв певної етнокультури. Сукупність таких концептів утворює *концептуальну сферу (ділянку)* як частину цілісно структурованого семантичного простору – *концептосфери* (Ю.С.Степанов, В.П.Нерознак). Третій підхід – це розуміння концептів як *метафізичних ключових семантичних утворень менталітету*, перелік яких обмежено (*душа, істина, свобода, щастя, любов* і т.ін.). Іншими словами, концепти розглядаються як ментальні сутності високого або граничного ступеня абстрактності, що відсилають до “небаченого світу” духовних цінностей, смисл яких виявляється лише через символ – знак, що передбачає використання свого образного предметного змісту для вираження змісту абстрактного (Т.Н.Снітко) [4].

⁵ Основні типи когнітивних метафор описані в *Кратком словаре когнитивных терминов* за ред. Є.С.Кубрякової: 1) *структурні (structural)* – концептуалізують окремі сфери шляхом перенесення на них структурування іншої сфери; 2) *онтологічні (ontological)* – категоризують абстрактні сутності шляхом визначення їхніх меж у просторі; 3) *метафора “канал зв’язку / передавання інформації” (conduit metaphor)* є процесом комунікації – рухом смислів, що “наповнюють” мовні вирази по “каналі”, який зв’язує мовця і слухача; 4) *орієнтаційні (orientational)* – структурують кілька сфер і задають спільну для них систему концептуалізації; вони здебільшого пов’язані з орієнтацією у просторі, із протиставленнями на зразок “вверх-вниз”, “всередині-зовні”, “глибокий-мілкий”, “центральный-периферійний” тощо; 5) *метафора “контейнер” (container metaphor)* – експлікує смисли як “наповнення контейнерів” (конкретних мовних одиниць); 6) *метафора “конструювання” (blockbuilding metaphor)* – експлікує смисл великих мовленнєвих витворів як “конструкцію”, що складається з дрібних смислів [ККС, с.55–56].

дійсності, або особливого способу пізнання, за допомогою якого формуються нові поняття, що знаходять вияв у різних засобах свого вираження, як мовних, так і немовних (жести, культурні звичаї) [ККС, с.55–56; 28, с.350–355]. Звідси концепти культури підтримуються певними рядами усталених словосполучень (фразеологізмів, прислів'їв, ідіом, мовленнєвих формул) та інтерпретуються через посередництво культурних конотацій, тобто за допомогою еталонів, стереотипів культури та прототипічних ситуацій як установок культури, що фактично ототожнює їх із образами та “стертими” метафорами, які утворюють особливий тип регулярності і базуються на асоціативно-парадигматичних відношеннях [31, с.31, 40–43].

Концепція заміщення одних знаків культури іншими продукує також ідею концептуалізованої (предметної) сфери, або концептосфери (концепт як згусток культури), де об'єднуються в одному загальному уявленні (культурному концепті) слова, речі, міфологеми та ритуали. У межах окремої концептуалізованої сфери слово і ритуальний предмет, слово і міфологема і т.ін. можуть семантично суміщатися, тобто бути замісниками або символізаторами один одного. Цей процес концептуалізації у сфері культури Ю.С.Степанов називає “синонімізацією речей та слів” [29, с.68]. Концептуалізовані сфери, синонімізуючись у такому розумінні, стають одним із найважливіших принципів групування слів та речей (поряд із угрупованнями за принципом “полів”, “рядів”, “тематичних груп”). Саме в таких явищах, що належать одночасно і мові, і культурі, зазначає дослідник, віднаходиться глибока вмотивованість імен, а отже, невивадковість іменувань.

Цей напрямок досліджень дещо співзвучний із *необіхевіористичним* визначенням культури як моделі поведінки, дій та звичаїв [див. 10], де концепт ідентифікується із міфом, звичаєм, звичкою, обрядом, ритуалом як дещо символічне [див. 18, с.32].

Згідно з *теорією посередництва* концепт – це посередник у когнітивно-культурному просторі як спосіб представлення культурної інформації в номінативних одиницях мови⁶ (див. роботи Н.Д.Арутюнової, В.О.Маслової, В.Телія, Є.О.Опаріної, Н.Брагіної, І.Сандомирської). За визначенням Н.Д.Арутюнової, концепти утворюють культурний прошарок, який власне і є посередником між людиною і світом [1, с.3]. У контексті даної теорії продукується термін *культурний концепт*, вживаний на позначення імен абстрактних (“непредметних”) понять, у семантиці яких сигніфікат переважає над денотатом. Такі одиниці не мають “опори” у позамовній дійсності у вигляді предметних реалій-денотатів (напр.: “воля”, “совість”, “правда”, “життя”, “смерть”, “думка”, “талант”, “інстинкт” тощо). Існує думка, що це в основному найменування внутрішнього світу людини – його психологічних, інтелектуальних та моральних якостей, емоцій, а також морально-етичних і соціальних понять [31, с.40–41], зміст яких “конструюється” носіями мови з огляду на характерну для кожної лінгвокультурної спільноти систему цінностей (ось чому культурні концепти виявляють специфіку мовної картини світу); а у формуванні змісту таких одиниць відіграють провідну роль фонові знання, пресупозиції, місце і роль позначуваного явища в системі ціннісних орієнтацій людини або соціуму. Щодо культурно-національної специфіки імен абстрактних понять вона в значній мірі виявляється через їхню усталену сполучуваність, яка фіксує і відтворює найважливіші для мовної картини світу “кванти” смислу [18, с.48; 31, с.35].

⁶ Взагалі розрізняють чотири способи представлення культурної інформації в одиницях мови, що формалізуються в таких сутностях: 1) культурних семах; 2) культурному фоні; 3) культурних концептах; 4) культурних конотаціях [31, с.34].

Дещо інше бачення концепту представлено в наукових дослідженнях, зорієнтованих, в одних випадках, на “смысл, який існує в людині і для людини, на інтер- та інтрапсихічні пропеси, на означування і комунікацію” [32, с.89], в інших – на ціннісне навантаження, що його несе ця когнітивна одиниця.

Орієнтація на смисловий параметр концепту спричинила його розуміння як змісту мовного знака, семантичної сутності / одиниці / ознаки, семантичного утворення; вербально явленого / культурно відзначеного вербалізованого / екзистенціонального смислу; “резервуара” / сукупності смислів і т.ін. [4; 12], що ґрунтується на твердженні, нібито історично будь-яке ключове слово національної мови проходить шлях семантичного розвитку від смислового етимона, або “зародка”-концептума, через образ-подібність та концептус-поняття до культурного символу, втілюючись у процесах прирощення смислів [11]. Звідси термінологічна опозиція: *вихідний концепт / концепт-етимон / концептум* ↔ *концепт культури / концептус*, а також термінопоняття *концептуальне значення / поле* [там же]. У роботах А.Вежбицької такий підхід виявляє себе як *антропо- та етноцентрична концепція організації структури знань (лексичного значення)*. Дослідниця розглядає концепт як об’єкт із світу “Ідеальне”, що має ім’я та відображає певні культурно зумовлені уявлення людини про світ “Дійсність” (сама ж дійсність опосередкована мисленням та мовою), причому те саме слово може репрезентувати різні ментальні утворення. А.Вежбицька протиставляє дві структури знань – “*концепт-мінімум*” (характеризує неповне володіння смислом слова) та “*концепт-максимум*” (охоплює повне володіння смислом слова і включає енциклопедичну добавку, що розширює концепт за рахунок професійних знань). В обох випадках концепт як поняття розглядається “у контакті з діяльністю людини”, виходячи з типових ситуацій використання об’єкта, вираженого відповідним словом, значення якого встановлюється. За цією теорією кожна мова – це різний спосіб концептуалізації світу, зумовлений своєрідністю національного характеру її носіїв. Лише через аналіз мови (мовних значень) можна реконструювати особливості національного характеру того чи іншого етносу, виявити його “етнопсихологічні аксіоми” [див. ШВТ, с.192–194, 207; 32, с.89–91].

Орієнтація на ціннісне навантаження концепту (концепт як ціннісна домінанта, ключове слово), представлена в роботах Л.Г.Панової, Г.Г.Слишкіна, В.И.Карасика, А.Вежбицької, В.В.Колесова, Н.Д.Арутюнової, А.Д.Шмельова, Т.В.Булигіної (*аксіологічна теорія культурних домінант*) виявляє себе через *антропоцентричну концепцію (сукупної мовної особистості)*⁷ як узагальненого образу носія культурно-мовних цінностей, знань, установок та поведінкових реакцій, що засвідчує, в одних випадках, факт етнокультурної авторизації семантичних одиниць [4], в інших – кореляцію *полілектна / ідіолектна*⁸

⁷ У структурі мовної особистості виділяють три рівня: *вербально-семантичний*, або *структурно-системний* (передбачає для носія нормальне володіння природною мовою), *лінгвокогнітивний*, або *тезаурусний* (одиницями цього рівня є поняття, ідеї, концепти, що для кожної мовної індивідуальності організуються у ту чи іншу картину світу), *прагматичний*, або *мотиваційний* (об’єднує цілі, мотиви, інтереси та інтенції) [9, с.48–68].

⁸ Відповідно до двох типів асоціативних зв’язків між ментальними та мовними одиницями (*стандартних*, або соціальних, та *нестандартних*, або асоціальних) В.П.Нерозник виділяє два типи ідіолектної особистості: *стандартна мовна особистість* (відображає усереднену літературну норму мови) і *нестандартна мовна особистість* (така, що відхиляється від встановлених мовних зразків і поєднує в собі верхній /письменники, майстри художнього слова/ та нижній /носії мови, схильні використовувати ненормативну лексику/ рівні мовної культури) [20, с.114–116].

особистість [20, с.113–114]. На основі знань, власного досвіду, особистісного ставлення до світу в людини крізь призму духовно-емоційного досвіду певного етносу формуються вищі орієнтири поведінки, що ґрунтуються на тій чи іншій системі цінностей⁹, де останні визнаються найбільш фундаментальними характеристиками культури. Як така ієрархія цінностей, що лежать в основі оцінки, в свою чергу організується в *ціннісну (концептуальну) картину світу*, в якій розмежовуються етнокультурний та соціокультурний плани, залежно від типу оцінних відношень. Таке бачення концепту об'єктивує його в термінопоняттях *загальнолюдські, національні, мікро(макро)групові та індивідуальні; реальні, потенційні концепти* [27; 6; 8; 22, с.26]. Аксіологічна теорія культурних домінант знаходить своє втілення також у *концепції національно-культурних вербальних стереотипів* А.Вежбицької, де поняття культурної домінанти видається дещо співзвучним із поняттям ключового слова на зразок English, Russian, Polish, German, Japanese, крізь призму якого власне й усвідомлюється та чи інша культура [34].

Модифікований варіант цієї концепції віднаходимо в одній із робіт І.А.Голубовської, де поняття ‘національний інтелектуально-оцінний концепт’ (НІОК) співвідноситься із поняттям ‘етнічно-мовний образний еталонний стереотип’ [див. 5, с.196–244]. На думку автора, НІОК є носієм і виразником етнічно зумовлених нюансів “світоосмислення, світочуттєвості та світооцінки”, він ніби “накладається” на єдиний поняттєвий базис людської мови, мислення та культури, деталізуючи та втілюючи його в національно-специфічних формах, він тим самим визначає характер національної ментальності і реалізується на лексичному рівні мовної системи у вигляді певних образів, еталонних стереотипів та символів, які здебільшого функціонують у складі фразеологічних одиниць.

Інструментальний підхід розглядає концепт як інструмент аналізу, за допомогою якого вивчаються: особливості як вербального, так і невербального спілкування; проблеми мовної компетенції та міжкультурної комунікації; описуються різні види дискурсу (дискурс як сукупність апеляцій до різних концептів), прецедентних текстів, у тому числі й карнавалізованих / сміхових текстів даної культури; характеризуються знання про реалії повсякденного буття; проектується у мову прості та складні ментальні образи; моделюються словникові статті в так званих *концептуаріях* – словниках концептів тощо [див. 8; 27; 29, с.40–76; LCD; 3].

Такий підхід продукує поняття *концептуального аналізу*, в основі якого лежить апеляція до концепту: за допомогою категорії концепту описуються різні когнітивні та лінгвокультурологічні явища або феномени. Наразі виникає необхідність диференціювати концептуальний аналіз від *аналізу концепту*¹⁰, в основі якого лежить апеляція до різних параметрів опису (вимірів) та моделювання концепту за допомогою інших категорій, як когнітивних, так і лінгвокультурологічних [див. 26; 23; 19, с.107–114, 220–224; 12, с.51–53, 100–102; 24, с.263–266, 318–321, 399–402, 517–522; 25, с.56; 63–65; 16 та ін.].

⁹ Розрізняють: зовнішні (соціально зумовлені) та внутрішні (персонально зумовлені) цінності, індивідуальні (персональні, авторські), мікрогрупові (в сім'ї, між близькими друзями), макрогрупові (соціальні, рольові, статусні та ін.), етнічні, загальнолюдські, а також цінності типу цивілізації (наприклад, ц. сучасного індустріального суспільства, ц. середньовічного християнства) [6].

¹⁰ Як правило у дослідженнях, присвячених основним типам концептуального аналізу, поняття ‘концептуальний аналіз’ та ‘аналіз концептів’ фактично не диференціюються [див. ШВТ, с.191–194; 32, с.96–99]. На думку С.Є.Нікітіної, концептуальний аналіз може означати як аналіз загального поняття, так і спосіб дослідження за допомогою концептів [21, с.117].

На стику когнітивної лінгвістики та лінгвокультурології можна говорити також про *макролінгвістичний напрямок досліджень*. Із ним пов'язуть становлення *лінгвістичної концептології*, або *лінгвоконцептології*, як самостійної дисципліни, що має свій об'єкт досліджень, певну проблематику, термінологічний апарат, а також самостійний метод аналізу – концептуальний [див. 4]. Одним із чинників утвердження цієї інтегральної дисципліни, на наш погляд, є загальна тенденція до глобалізації, яка активно виявляє себе майже в усіх ланках суспільного життя.

Отже, виходячи з тлумачень концепту в його лінгвокультурологічному розумінні, можна зробити висновок, що це *надзвичайно складне поліморфне смислове (семантичне) утворення (щось на зразок загального уявлення), яке виявляє себе як ціннісна домінанта культури, інформативна одиниця структури знання, що концентрує в собі людський досвід та регулярно підтримується етнічно мовними стереотипами, образами, еталонами, символами, установками культури, проте не отожднюється з ними. У функціональному відношенні концепт – це принцип організації людського сприйняття дійсності, один із способів представлення культурної інформації, посередник між мовою і культурою, людиною і навколишнім світом, а також метаодиниця, за допомогою якої описуються інші структурні одиниці.*

Щодо подальшого теоретичного осмислення концепту як міжлектної терміноодиниці видається актуальним з'ясування його онтологічного статусу на межі взаємодії лінгвістики, логіки та філософії, а також систематизація основних напрямків наукових пошуків у цьому аспекті.

1. Арутюнова Н.Д. Введение // *Логический анализ языка. Ментальные действия*. – М.: Наука, 1993. – С.3–6.
2. Аскольдов-Алексеев С.А. Концепт и слово // *Русская речь. Новая серия*. – Л.: Ленинградское отделение, 1928. – Вып.2. – С.28–41(4).
3. Вежбицкая А. *Язык. Культура. Познание* / Отв. ред. М.А.Кронгауз. – М.: Русские словари, 1996. – 416с.
4. Воркачев С.Г. *Методологические основания лингвоконцептологии* // *Теоретическая и прикладная лингвистика. Аспекты метакоммуникативной деятельности: Межвуз. сб. науч. тр.* – Воронеж: ВГУ, 2002. – Вып.3. – С.79–95.
5. Голубовская И.А. *Этнические особенности языковых картин мира*. – К.: ИПЦ “Киевский университет”, 2002. – 293с.
6. Карасик В.И. *Культурные доминанты в языке* // *Языковая личность: культурные концепты: Сб. науч. тр.* – Волгоград-Архангельск: Перемена, 1996. – С.3–16.
7. Карасик В.И. *Субкатегориальный кластер темпоральности (к характеристике языковых концептов)* // *Концепты. Науч. тр. Центроконцепта*. – Архангельск: Изд-во Поморск. гос. ун-та, 1997. – С.154–171.
8. Карасик В.И., Слышкин Г.Г. *Лингвокультурный концепт как единица исследования* // *Методологические проблемы когнитивной лингвистики: Сб. науч. тр. / Под ред. И.А.Стернина*. – Воронеж: ВГУ, 2001. – С.75–80.
9. Караулов Ю.Н. *Русский язык и языковая личность*. – М.: Наука, 1987. – 263с.
10. *Когнитивные исследования: Концепция образовательной программы* / Сост. И.Протопопова. М.: РГГУ, 2003. – (<http://kogni.narod.ru/index.htm>).
11. Колесов В.В. *Концепт культуры: образ – понятие – символ* // *Вестн. Санкт-Петербургского ун-та: Сер. 2. Языкознание*. – 1992. – Вып.3 (№16). – С.30–40.
12. *Культура народов Причерноморья: Научный журнал*. – Симферополь: Межвуз. центр “Крым”, 2002. – №32. – 398с.
13. Литвинова Л.Д. *Репрезентация лексических единиц (ассоциативный подход)* // *Наука и образование: Всеросс. науч. конф.* – Белово: БИФ КемГУ, 2002. – С.50–52.
14. Лихачев Д.С. *Концептосфера русского языка* //

- Известия РАН. Сер. лит. и яз.* – М., 1993. – Т.52. – №1. – С.3–9. 15. Лихачев Д.С. Смех как мировоззрение // Лихачев Д.С. *Историческая поэтика русской литературы.* – СПб.: Алтейя, 1997. – с.342–403. 16. *Логический анализ языка. Образ человека в культуре и языке / Отв. ред. Н.Д.Арутюнова, И.Б.Левонтина.* – М.: Изд-во “Индик”, 1999. – 424с. 17. Лотман Ю.М. *Семиосфера.* – С.-Петербург: “Искусство – СПб”, 2001. – 704с. 18. Маслова В.А. *Лингвокультурология: Учебное пособие.* – М.: ИЦ “Академия”, 2001. – 208с. 19. *Мовні і концептуальні картини світу: Зб. наук. пр. – К: КНУ, 2002. – №7. – 594с.* 20. Нерознак В.П. *Лингвистическая персонология: к определению статуса дисциплины // Язык. Поэтика. Перевод: Сб. науч. тр. – М.: Моск. гос. лингв. ун-т, 1996. – С.112–116.* 21. Никитина С.Е. *О концептуальном анализе в народной культуре // Логический анализ языка: Культурные концепты.* – М.: Наука, 1991. – С.117–123. 22. Попова З.Д., Стернин И.А. *Понятие “концепт” в лингвистических исследованиях.* – Воронеж: ВГУ, 1999. – 30с. 23. Прохвачева О.Г. *Лингвокультурный концепт “привативность” (на материале американского варианта английского языка): Автореф. дисс... канд. филол. наук: 10.02.19 / Волг. гос. пед. ун-т. – Волгоград, 2000. – 24с.* 24. *Семантика мови і тексту: Зб. статей VI Міжнар. наук. конф. – Івано-Франківськ: Плай, 2000. – 665с.* 25. *Слово, высказывание, текст в когнитивном, прагматическом и культурологическом аспектах: Тез. Междунар. науч.-практ. конф. / Под ред. Е.Н. Азначеевой. – Челябинск: Челяб. гос. ун-т., 2001. – 179с.* 26. Слышкин Г.Г. *Концепт чести в американской и русской культурах (на материале толковых словарей) // Языковая личность: культурные концепты: Сб. науч. тр. – Волгоград-Архангельск: Перемена, 1996. – С.54–60.* 27. Слышкин Г.Г. *От текста к символу: лингвокультурные концепты прецедентных текстов в сознании и дискурсе. – М.: Academia, 2000. – 128с.* 28. *Современная американская лингвистика: Фундаментальные направления / Под ред. А.А.Кибрика, И.М.Кобозевой, И.А.Секериной. – М.: Едиториал УРСС, 2002. – 480с.* 29. Степанов Ю.В. *Константы. Словарь русской культуры. Опыт исследования. – М.: Школа “Языки русской культуры”, 1997. – 824с.* 30. Телия В.Н. *Русская фразеология. Семантические, прагматические и лингвокультурологические аспекты. – М.: “Языки русской культуры”, 1996. – 288с.* 31. *Язык и культура: Сб. обзоров / Отв. ред. Е.О.Опарина. – М.: ИНИОН, 1999. – 109с.* 32. *Язык и наука конца XX века: Сб. статей / Под ред. Ю.С.Степанова. – М.: Рос. гос. гуманитар. ун-т, 1995. – 432с.* 33. Jackendoff R. *What is a concept? // Frames, fields, and contrasts. New essays in semantics and lexical organisation. – Hillsdale, 1992. – P.191–209.* 34. Wierzbicka A. *Understanding Cultures through the Key Words: English, Russian, Polish, German, Japanese. – New York; Oxford: Oxford University Press, 1997. – 317p.*

ВТС – Великий тлумачний словник сучасної української мови / Уклад. і голов. ред. В.Т.Бусел. – К.; Ірпінь: ВТФ “Перун”, 2001. – 1440с. ВЭФ – Всемирная энциклопедия: Философия / Гл. ред. А.А.Грицанов. – М.: АСТ, Минск: Харвест, Современный литератор, 2001. – 1312с. ККС – Краткий словарь когнитивных терминов / Е.С.Кубрякова, В.З.Демьянков, Ю.Г.Панкрац, Л.Г.Лузина / Под общ. ред. Е.С.Кубряковой. – М.: Изд-во МГУ, 1997. – 245с. ШВТ – Штерн І.Б. *Вибрані топіки та лексикон сучасної лінгвістики: Енциклопедичний словник. – К.: “АртЕк”, 1998. – 335с.* LCD – Laffal J. *A Concept Dictionary of English. – New York; London; Sydney; Toronto: Gallery Press and Halsted Press, 1973. – 305p.* NEBM* – *The New Encyclopaedia Britannica. Macroepedia. – Chicago: Enc-dia Br-ca, 1994. – Vol.22. – 981p.* OED* – *The Oxford English Dictionary: In 20 v. / Second edition prep. by J.A.Simpson and E.S.C.Weiner. – Oxford: Clarendon Press, 1991. – V.3. – 1143p.*